

Teorie nedemokratických režimů a východní Evropa 1944–1989*

MICHAL KUBÁT**

Abstract: Theories of Non-Democratic Regimes and Eastern Europe 1944–1989

The article tries to evaluate the Europeanization research agenda from the point of view of a politics-sphere. A basic precondition for understanding the character of the political systems in East-European countries after the Second World War is to define the key concepts, especially different types of non-democratic regimes. In other words, we must know what “totalitarianism”, and “authoritarianism” means, and how we should approach studying these species. According to empirical and analytical methods, we consider them both as ways of governing, as types of political systems and not something else (e.g. ideology, a way of thinking, etc.). Eastern Europe after 1944, with some exceptions, was not totalitarian and is better described as quasi-totalitarian or authoritarian. However by the term “quasi-totalitarianism” we do not mean a subtype of “post-totalitarianism” (as Juan J. Linz does), but as a separate category of non-democratic regime. Of course it is necessary to take into account the differences existing among particular countries as well as differences “inside” these countries, meaning their unique historical development. This is evident in the case study portion of this article which describes the political system of Poland 1944–1989.

Keywords: totalitarianism, authoritarian regimes, postwar Eastern Europe, Poland.

1. Úvod

Problematika poválečných politických systémů zemí východního bloku u nás stále ještě není středem pozornosti české politické vědy, přestože se zájem o ni v poslední době zvyšuje. Je to s podivem, uvědomíme-li si, že je to teprve velmi nedávno, kdy naše země prodělala spolu s ostatními středo/východoevropskými státy systémovou změnu od ne-demokracie k demokracii. Samotná věc je tedy nejen velmi zajímavá, ale také důležitá a měla by se stát předmětem intenzivního politologického (a jiného společenskovědního) výzkumu. Základním

* Tento text byl zpracován v rámci Výzkumného záměru FSV UK (číselný kód MŠM 0021620841) a je mnohonásobně rozšířenou verzí mého vystoupení na konferenci o totalitarismu v květnu 2005 na FF ZČU v Plzni (viz Kubát 2005a: 82–90). Děkuji dvěma anonymním recenzentům za mnohé podnětné připomínky, které přispěly ke zlepšení textu.

** Autor působí na Katedře ruských a východoevropských studií Institutu mezinárodních studií Fakulty sociálních věd UK v Praze a na Katedře politologie a mezinárodních vztahů Fakulty filosofické ZČU v Plzni. Poštovní adresa: Institut mezinárodních studií FSV UK, U Kříže 8, 158 00 Praha 5; E-mail: majkkubat@hotmail.com.

předpokladem jakýchkoliv úvah (nejen) na toto téma je znalost podstaty zkoumaného problému čili pojmů, kterými onen problém vymezujeme. Musíme vědět, jaká byla podstata těchto politických systémů, jaká byla jejich struktura, jak fungovaly, apod. Tyto systémy nebyly demokratické, to je jasné.¹ Je to však tvrzení téměř axiomatické povahy, které nám v ničem nepomůže, a proto musíme tuto věc prohloubit a precizovat. Vyvstává tedy otázka: o jaký typ nedemokracie se jednalo?

V soudobých společenských vědách jsme v této otázce svědky časté terminologické dezorientace. Ta pramení především z neznalosti příslušných pojmů z oblasti teorie politiky. Tento neblahý stav se projevuje především neadekvátním nebo přímo chybným aplikováním teoretických politologických pojmů na dobovou politickou praxi. Jako příklad lze uvést nesprávné paušální označování všech politických systémů zemí komunistické Evropy jako „totalitarismy“ bez bližší specifikace, přičemž mnohé země tohoto regionu měly k totalitarismu, tak jak jej definují všechny relevantní politologické teorie, stejně daleko jako třeba systémové změny kolem roku 1989 k „revolucím“. Jedním z klíčových důsledků všeobecného zmatení plynoucího z výše zmíněné situace je pak problém aplikace koncepce totalitarismu na politickou praxi. Tato otázka je velmi složitá a pochopitelně není v silách krátkého textu ji vyřešit. Její závažnost by nás však měla vybízet k úsilí jejího alespoň tezevitěho vyjasňování.

Cílem následujícího textu je jednak bránit klasické politologické pojmy totalitarismus a autoritarismus, především pak zkoumat možnosti jejich klasifikace a aplikace. Nejprve se pokusíme o stručné přiblížení dvou hlavních pojmů – totalitarismu a autoritarismu – se snahou o odstranění mnohých nedorozumění, která tyto pojmy často provázejí. Budeme se věnovat otázce vztahu těchto pojmů k politické praxi, a to nejprve z teoretického a později praktického hlediska, přičemž ve druhém případě se zaměření na poválečnou střední a jihovýchodní Evropu. Poslední část textu obsahuje případovou studii, která je pokusem o podrobnou originální klasifikaci a aplikaci teorie nedemokratických režimů na politickou praxi, konkrétně na polský politický systém v letech 1944–1989.

2. Totalitarismus

2.1 Jak pojímat totalitarismus

Někteří kritici teorie totalitarismu říkají, že tato koncepce je natolik maximalistická, že je téměř nemožná její praktická aplikace, a proto by se spíše mělo hovořit o totalitní tendenci či trendu (Říchová 2000: 236–237). S tím lze souhlasit, ale bylo by vhodné takové tvrzení rozvést a více objasnit. Navíc není zřejmá spojitost tohoto tvrzení s kritikou totalitarismu jako takového. Záleží totiž na tom, co si pod pojmem „teorie totalitarismu“ či „totalitarismus“ máme vlastně vůbec představit a jaký metodologický přístup pro jeho studium zvolíme. Pohybujeme-li se na půdě v současné politické vědě převládajícího empiricko-analytického přístupu a ne přístupu ontologicko-normativního, potom musíme sestoupit ze světa norem do světa faktů, tak jak to učinil Joseph A. Schumpeter, když ve 40. letech 20. století představil svoji „jinou“ teorii demokracie protikladnou k té „klasické“. Neklademe si tedy spolu se Schumpeterem otázku, jak by politický systém měl vypadat (fungovat), nýbrž jak reálně vypadá (funguje).

Otázku rozdílu mezi teorií a praxí si nejen v případě totalitarismu uvědomovala řada významných poválečných autorů. Pravděpodobně nejvýznamnějším pokusem je Dahlova (1995) teorie polyarchie. Dahl chápe demokracii a totalitarismus jako krajní formy politického systému. Jsou to v podstatě ideální konstrukce, systémové vize, které se nevyskytují v praxi. Mezi nimi se nachází prostor, kde se pohybují všechny reálné existující politické systémy – demokratické (tedy v Dahlově terminologii polyarchie) a nedemokratické.

Podobně uvažuje terminologicky vždy maximálně precizní italský politolog Giovanni Sartori (1994: 250), který totalitarismus považuje za jeden z konců osy, na jejímž druhém konci je demokracie. Znamená to, že nemůžeme očekávat, že nějaký konkrétní politický systém bude čistě totalitní, podobně jako neočekáváme, že kterýkoliv konkrétní demokratický systém bude čistou demokracií. Konkrétní politické systémy se budou vždy dynamicky pohybovat (budou se vyvíjet) po této pomyslné ose. Máme tedy jeden ideální totalitarismus a mnoho konkrétních systémů, které se k totalitarismu více či méně přibližují (nebo naopak vzdalují). Měli bychom proto rozlišovat mezi spíše abstraktním totalitarismem a názorným totalitním politickým systémem (v dalším textu ale budeme i nadále operovat s pojmem totalitarismus, protože se prostě vžil natolik, že jeho nahrazení pojmem jiným by vneslo namísto zpřesnění ještě více zmatku²).

Z toho vyplývá, že totalitarismus, resp. totalitní systém je pojímán (podobně jako jeho protipól demokracie, resp. polyarchie) jako typ politického systému, který lze relativně precizně definovat, a to na základě jeho vymezených charakteristik. Opouštíme tedy postoje předpokládající, že totalitarismus je způsobem myšlení či jakousi ideologií.³ Je to prostě způsob vykonávání politické moci, je to politický systém (s vědomím rozdílu mezi autory mj.: Raymond Aron /1993/, Carl J. Friedrich a Zbigniew Brzezinski /1962/, Juan J. Linz /2000/, Giovanni Sartori /1994/ a dal.). S tím souvisí další otázka, kterou je problém časového vymezení totalitarismu. Vzhledem ke skutečnosti, že jej chápeme jako politický systém a ne něco jiného, nemůžeme souhlasit s některými významnými autory (mj. Karl R. Popper /1994/, Jakob L. Talmon /1998/, Franz Neumann /1957/, Vladimír Čermák /1992/), kteří totalitarismus vidí jako „rys imanentní lidské povaze od počátku dějin“ (cit. podle Balík, Kubát 2004: 24), a proto se s ním můžeme setkávat již od antiky. Moderní nedemokratické politické systémy se svojí povahou (strukturou), způsobem fungování (vnějšími projevy) samozřejmě liší od politických systémů např. starověké Sparty, Kalvínovy Ženevy či jakobínských Francie. Politika a její praktické mocenské mechanismy se mění tak jako se mění lidé a jejich mentalita, morální principy společnosti apod. Navíc existují závažné konkrétní argumenty ve prospěch koncepce modernity totalitarismu, které souvisí s jeho definicemi.⁴ Právě definování totalitarismu jako moderního fenoménu prostřednictvím jeho charakteristických znaků je velmi důležité nejen z důvodů pokračování v této diskusi, ale především z důvodů vztahu koncepce totalitarismu a politické praxe. Máme-li jakýsi „katalog“ vlastností totalitarismu, teprve potom můžeme zkoumat, jak se různé státy s tímto „katalogem“ vyrovnávají.

2.2 Kritika totalitarismu a problém aplikace této koncepce na politickou praxi

Klasické koncepce (definice) totalitarismu⁵ byly ostře kritizovány, přesto se staly základem veškerého politologického výzkumu totalitarismu, resp. totalitních politických systémů, tzn. že je všichni používají a nikdo nepřinesl nic zásadně nového, čím by tyto teorie překonal.

Budeme-li totalitarismus empiricko-analyticky posuzovat v kontextu jeho charakteristiky jako politického systému a ne normativně jako něco jiného, potom se jedná o vhodný odborný (nikoliv politický) přístup a není nejmenšího důvodu se ho zříkat.⁶ (Ostatně podobnou metodou, tj. výčtem charakteristických znaků, posuzujeme řadu jiných pojmů jako například politický režim /parlamentní – poloprezidentský – prezidentský/, politická strana, svobodné volby apod.)

Kritiku koncepce totalitarismu lze sledovat ve dvou hlavních rovinách.⁷ Jedna rovina pojem totalitarismus úplně odmítá, protože je a) politickým nástrojem vymyšleným v průběhu studené války jako ideologická zbraň a b) používán natolik často, že se úplně vytratil jeho obsah. První argument prostě není pravdivý a jeho intence je stejně politická jako jeho podstata. Samozřejmě, že se setkáváme se zneužíváním slova totalitarismus jakožto politické nadávky, to se ale netýká pouze tohoto termínu, ale spousty dalších. Musíme také rozlišovat mezi vědeckými texty politologickými a bojovnými texty politickými. V prvním případě k politizaci pojmu nedochází a pokud ano, pak se nejedná o seriózní přístup jejich autorů.⁸ Druhý argument sice má racionální jádro, ale je dostatečný pro to, abychom pojem odmítli a tím celou teorii, kterou vyjadřuje? Především je vhodné podotknout, že inflace pojmu totalitarismus se více týká veřejného života, méně společenskovedního prostředí, a ještě méně prostředí politologického, ve kterém se pohybujeme a které je pro zkoumání teorie politiky včetně totalitarismu relevantní. Především však platí, že kdybychom měli rezignovat na pojmy v důsledku jejich nadužívání (a také výše zmíněné ideologizace), potom bychom museli „zrušit“ polovinu náplně politologie. Giovanni Sartori (1994: 244–245) v této souvislosti uvádí: „Tím spíše bychom museli odmítat takové pojmy jako demokracie a fašismus a dovedeno do důsledku by nám v politice nezůstaly žádné vhodné pojmy.“ Teorie totalitarismu samozřejmě mají jako všechno na světě své silné a slabé stránky a je nanejvýš potřebné je kriticky zkoumat. Kritické zkoumání by se ale nemělo přeměňovat v paušální odsudky. Jak říká opět Sartori (1994: 245): „Dobrym důvodem pro odmítnutí totalitarismu by bylo jeho nahrazení lepším pojmem a ne ničím.“⁹

Závažnější argumenty se objevují v oné pomyslné druhé rovině kritiky koncepce totalitního politického systému. Vůči koncepci totalitarismu mají v kontextu jejího vztahu k politické praxi největší výhrady někteří představitelé historických věd.¹⁰ Jejich postoj lze shrnout do dvou hlavních bodů. Za prvé, teorie totalitarismu je statická, „nemá historii“, začátek ani konec, tj. nezahrnuje otázku vzniku a zániku totalitarismu a jeho vývoj. Totalitní politické systémy se zjevují z ničeho nic uprostřed své existence, ve chvíli, kdy již fungují ve všech svých institucionálních a obsahových aspektech. Za druhé, teorie totalitarismu byla konstruována pro hitlerovský nacismus a stalinský komunismus, a proto s pádem obou vládců a jejich systémů už není aktuální a byla překonána.¹¹ Její pozdější používání pak bylo poznamenáno odtržeností od reality.

První argument není pravdivý. Především nemůžeme teorii totalitarismu (totalitního politického systému) ztotožňovat výhradně s výše uvedenými „šesti body“ Friedricha a Brzezinského jak to většina kritiků totalitarismu pravděpodobně činí, protože odkazují převážně pouze na ně a opomíjejí řadu dalších klíčových teoretiků.¹² Totalitarismus je nutné chápat komplexněji ve světle děl většího počtu autorů, kteří se jím zabývají, protože tato koncepce, jak bylo naznačeno výše, tvoří přes řadu rozdílů mezi autory jeden celek. Friedrich s Brzezinským jistě patří mezi zakladatele výzkumu totalitarismu, ale nejsou jeho jedinými teoretiky.

Podíváme-li se pak pozorně na texty příslušných autorů, zjistíme, že všichni, ostatně včetně Friedricha a Brzezinského, dynamičnost totalitarismu uznávají a pracují s ní (viz například Sartoriho /1994: 249/ koncepcie rutinnosti totalitarismu).¹³ Dynamičnost je implicitně přítomna již v samotném základním pojetí totalitarismu jako politického systému. Jestliže budeme totalitarismus chápat jako ideální bod na ose, na jejímž druhém konci je ideální bod demokracie, potom reálné existující politické systémy se vždy na této ose pohybují a pohybují-li se, jsou dynamické a ne statické. Opět zde vstupuje do hry rozdíl mezi ideálem a realitou. Všichni relevantní teoretici totalitarismu uznávají, že totalitní politický systém je v praxi realizovatelný jen s velkými obtížemi a nanejvýš krátkodobě (z důvodů jeho maximalistických požadavků). Totalitní politický systém se více nebo méně blíží totalitarismu jako ideálu. Pokud se vydá opačným směrem, přemění se v autoritarismus.¹⁴ Plastičnost v chápání totalitarismu dále prozrazují pokusy o jeho vnitřní členění. Tyto klasifikace můžeme považovat za více či méně povedené (srov. Balík, Kubát 2004: 44–47), ale již jejich samotná existence nám dokazuje, že o staticčnosti a neproměnlivosti koncepcie totalitarismu v dílech odborníků nemůže být řeči.

Druhá připomínka tvrdící, že „klasická teorie totalitarismu (...) vzala za své s rokem 1956“ (Vykoukal, Litera, Tejchman 2000: 11) je opět přinejmenším přílišným zjednodušením problematiky. Zjednodušuje totiž dvě věci. První již byla zmíněna a je jí opomíjení vývoje, který teorie totalitarismu prodělala po Friedrichovi a Brzezinském. Druhým zjednodušením je ztotožňování koncepcie totalitarismu s konkrétními historickými událostmi. Je pravda, že se Friedrich a Brzezinski inspirovali zejména politickým systémem stalinského Sovětského svazu. To ale neznamená, že by úmrtí Stalina a Chruščovova liberalizace (1956) měla popřít celou teorii.¹⁵ Nikde není řečeno, že se Friedrichova a Brzezinského koncepcie vztahovala výlučně na tento politický systém a žádný jiný (tím spíše koncepcie dalších pozdějších autorů). Těžko podezírat všechny teoretiky totalitarismu, že jenom popsali sovětskou realitu do roku 1956 a nic víc je nezajímalo. Rok 1956 nemohl způsobit zánik totalitarismu jako takového, pouze nanejvýš mohl posunout Sovětský svaz na škále demokracie-totalitarismus více směrem k obecně definovanému autoritarismu. Kromě stalinského Sovětského svazu přece existovaly a existují i jiné totalitarismy, resp. politické systémy, které se k němu více či méně blíží (Severní Korea je toho nejlepším příkladem). Ostatně, pojem totalitarismus byl původně (ještě před druhou světovou válkou) vztahován k Mussoliniho Itálii, ačkoliv později žádný z relevantních autorů meziválečnou fašistickou Itálii mezi totalitarismy neřadí...¹⁶ Tvzení, že totalitarismus je „druhem ohroženým vyhynutím“, které možná zanedlouho nastane“ jak se domnívají američtí politologové Michael G. Roskin a kolektiv (2001: 99), je jednak jako takové sporné, protože Fukuyamovy vize o „konci dějin“ se jaksí nenaplnují¹⁷, především však vůbec nesouvisí s teorií totalitarismu. Eventuální ústup totalitarismu automaticky neznamená, že se nemůže vrátit. I kdyby všechny totalitarismy v praxi zanikly, neznamená to, že pojem totalitarismus přestává existovat v oblasti teorie (Sartori 1994: 251). Zkrátka nemůžeme považovat koncepci totalitarismu za pouhý popis některých konkrétních historických či autentických skutečností¹⁸, přestože je třeba kritikům Friedricha a Brzezinského přiznat pravdu, když pranýřují velkou schematičnost jejich „šesti bodů“, které však nejsou absolutním úhrnem teorie totalitarismu, což je třeba kritikům koncepcie totalitarismu neustále připomínat.

3. Autoritarismus

3.1 Jak definovat autoritarismus

Pojem autoritarismus se netěší takové pozornosti kritiků teorie nedemokratických režimů jako je tomu v případě totalitarismu, přestože zde rovněž narážíme na značné terminologické potíže. Problémem je samotné definování autoritarismu, protože tento pojem je značně proměnlivý. Jestliže se shodneme na závěru, že totalitarismus není jakožto abstraktní ideál v praxi realizovatelný a totalitní politický systém jen velice obtížně (přínejmenším dlouhodobě)¹⁹, pak se většina nedemokratických politických systémů pohybuje v rovině právě autoritativní a nikoliv totalitní. To způsobuje již zmíněnou velkou proměnlivost tohoto pojmu, a to jak v teorii, tak i v praxi.

Autoritarismus je vzhledem k výše vylíčeným poznatkům logicky nejčastěji definován prostřednictvím jeho vymezení se vůči demokracii (ve smyslu Dahlovy polyarchie) a totalitarismu (ve smyslu totalitního politického systému). Je to tedy kategorie stojící mezi nimi. Sám autoritarismus je tedy rovněž typem politického systému. Základ pro tento přístup položil Juan José Linz, který v 60. letech 20. století vypracoval známou definici autoritarismu, a to na příkladě konkrétního politického systému – frankistického Španělska (Linz 1970²⁰). Linz svojí koncepcí vyvolal značný ohlas, pozitivní i negativní, nicméně jeho přístup dosáhl uznání, a to natolik, že dnes můžeme ve výzkumu autoritarismu hovořit o existenci dvou období – „době před Linzem“ a „době po Linzovi“ (Balík 2003: 268). „S jeho teorií se vyrovnávají všichni další významní badatelé věnující se nedemokratickým formám vlády (ibidem).“²¹

3.2 Kritika autoritarismu a jeho vztah k politické praxi

Koncepce autoritarismu je podrobována kritice podobně jako pojem totalitarismus, avšak jak již bylo uvedeno výše, tato kritika není tak ostrá jako v případě totalitarismu. Můžeme se setkat s řadou rovin kritiky, z nichž nejčastější jsou pravděpodobně tři.²²

Za prvé je to etymologie slova autoritarismus. Výraz autoritarismus, který je vnímán jako něco negativního (nedemokratický politický systém), pochází od slova „autorita“, které může být vnímáno různě – veskrze pozitivně i zcela negativně.²³ Tato lingvistická skutečnost se stala zdrojem mnoha terminologických nejasností a omylů, se kterými se dávno bezvadně vypořádal opět Giovanni Sartori (1994). Podle Sartoriho jsou autoritarismus a autorita dvě naprosto odlišné věci a jejich směšování je výrazem nepochopení významu obou pojmů. Autorita je starým latinským výrazem, který nebyl v historii pojímán pejorativně. Dnes je situace odlišná. Slovo autorita se nám jeví v negativním významu jako zneužití moci. Sartori k tomu poznamenává, že je důležité, když už ne zachránit výraz autorita před pejorativností, tak alespoň uchovat jeho nezávislost na výrazu autoritarismus a zabránit tak jeho zničení. Proč je to tak důležité? Nejedná se totiž pouze o problém lingvistický, ale meritorní. Původně totiž výraz autorita nebyl definován (až na výjimky) v kategoriích moci (síly). Autorita je ve skutečnosti vliv založený na prestiži, vážnosti. Autorita je odrazem významnosti (v pozitivním slova smyslu), je to morální vliv. V každém případě nás autorita do ničeho nenutí, nebere nám svobodu. Autorita je nezbytná pro demokracii a krize auto-

rity rovná se krizi demokracie. Z tohoto důvodu nemůžeme autoritu ztotožňovat s autoritarismem, maximálně se jedná o autoritu zneužitou nebo o sémantický omyl (více viz Sartori 1994: 232–238).

Druhá kritika pojmu „autoritarismus“ se objevuje především v zemích středovýchodní Evropy, které mají nedávnou zkušenost s nedemokratickým politickým systémem. Lze se zde setkat s názorem, že autoritarismus je příliš „měkkým“ označením svržených režimů, které nedostatečně zdůrazňuje „zlo“ v těchto politických systémech obsažené. Proto je lepší nazývat je přívlastkem „totalitní“, který lépe evokuje jejich „antidemokratičnost“ či „despotismus“. To je ovšem nedorozumění, které asi vyplývá z rozdílnosti přístupu ke zkoumané problematice.²⁴ Použití politologického pojmu „autoritarismus“ namísto „totalitarismus“ pro pojmenování politických systémů některých zemí východní Evropy před rokem 1989 není jejich jakousi omluvou. Politická věda zde v souladu s empiricko-analytickým přístupem neposuzuje tyto skutečnosti normativně pomocí morálních kategorií „dobro“ a „zlo“. Autoritarismus není normativně lepší než totalitarismus.²⁵ Příslušné politické systémy zkrátka empiricky více naplňují znaky autoritarismu než totalitarismu. Je to prostě „chladná“ systematizující úvaha, nic víc (která je nicméně samozřejmě kritizovatelná, ale aby mohla taková polemika vést k nějakému závěru, musí být vedena ze stejných metodologických pozic).

Třetí rovina kritiky termínu „autoritarismus“ je sice ve své podstatě stejná jako kritika teorie totalitarismu, avšak o to více nepochopitelná. Týká se údajné statickosti tohoto pojmu, která nedovoluje zahrnout do příslušných analýz prostorovou a historickou proměnlivost autoritativních politických systémů. Podle této kritiky nelze vytvořit jeden model autoritarismu, který by byl aplikovatelný na velké množství konkrétně se vyskytujících autoritativních politických systémů, které se navíc proměňují v čase. Především je třeba říci, že relativně obecná definice autoritarismu pojmenovává jeho fundamenty, které se bez ohledu na častou flexibilitu autoritarismů nemění. Přesně to vystihuje český historik, zabývající se především právě frankistickým Španělskem, J. Chalupa (1997: 56–57), který se tím ovšem zároveň dostává do rozporu, když tvrdí, že „Linz jako sociolog, uvyklý studovat spíše statické společenské modely, nebyl schopen podrobit frankismus skutečné historické analýze, která by si podrobně všimala jednotlivých vývojových etap režimu“ a o několik řádků dále dodává, „že se režim (frankistický, pozn. M. K.) během čtyřiceti let své dlouhé existence dokázal poměrně flexibilně přizpůsobovat měnící se okolní realitě, aniž by to nějak podstatně ovlivnilo kterýkoliv z jeho fundamentů.“ Každá společenskovědní teorie je do jisté míry zobecněním (či snad zjednodušením) reality. Otázkou zůstává, aniž bychom se chtěli pouštět do nějakých složitých metodologických polemik, zda kritika tohoto typu není kritikou za každou cenu, vyplývající z jakési skepse, jakou historie chová vůči politické vědě a sociologii. Ovšem zrovna v případě Juana Linze je taková kritika obzvláště nespravedlivá. Připomeňme, že J. Linz je autorem typologie nedemokratických politických systémů, která je velmi rozsáhlá, opírající se o jeho důkladnou znalost evropských i mimoevropských dějin a doposud patrně nepřekonaná (Dvořáková, Kunc 1994: 50).²⁶ Tato typologie je dostatečným důkazem skutečnosti, že Linzova teorie v žádném případě netrpí nějakou přílišnou statickostí a v praxi se vyskytující proměnlivost autoritarismu zohledňuje a vystihuje v maximální míře.

4. Totalitarismus, autoritarismus a východní Evropa po roce 1944

Výše představené teze lze mj. dokumentovat posouzením otázky vztahu teorie totalitarismu a politické praxe poválečné východní Evropy. Politologové na rozdíl od politiků, publicistů a pamětníků neradi řadí poválečnou východní Evropu mezi totalitarismy a spíše se při svém hodnocení těchto politických systémů přiklání k různým variantám autoritarismu. Dokonce ani období konce čtyřicátých a počátku padesátých let 20. století pro některé z nich nepřináší dostatek důvodů, proč charakterizovat státy východní Evropy jako totalitní a přiklání se v jejich případě k označení „kvazi-totalitarismus“ či výrazům jemu podobným: pseudo, zdánlivý, defektní, „trendy“ směrem k totalitarismu apod. (srov. mj. Skilling 1970, Rupnik 1988). Jak již bylo zmíněno, patrně nejpropracovanější a nejkompexnější klasifikaci nedemokratických politických systémů existujících v poválečné východní Evropě nabízí Juan J. Linz (2000: 240–261). Nejdůležitější jsou zde dva pojmy: pretotalitarismus a posttotalitarismus.

Typickou *pretotalitní* situací je snaha jedné strany ovládnout zemi a její společnost, a to pomocí svých masových organizací. Tato strana není v systému jediná, ale ostatní strany jsou jí více či méně podřízeny. Politický „pluralismus“²⁷ je tedy do velké míry formální, byť zatím ne zcela. Podobně ústavní charakter režimu je čím dál víc zdánlivý a nikoli reálný, protože strana s totalitními ambicemi usiluje o splývání svého aparátu se státním aparátem, což se týká především klíčových politických, silových a ekonomických resortů, které umožňují straně penetrovat stát a ovlivňovat společnost. Pretotalitarismus je dynamickým typem politického systému, který směřuje nebo chce směřovat k naplněnému totalitarismu, což se mu však nemusí podařit. Pokud se mu to nepodaří, stane se jiným typem nedemokratického politického systému (více viz Linz 2000: 240–245).²⁸

V *posttotalitním* režimu²⁹ se obecně uplatňuje mnohem větší stupeň společenského „pluralismu“ než v režimech totalitních. Na rozdíl od autoritativních režimů zde ovšem nelze nalézt žádné příznaky „pluralismu“ politického, jedna/jediná strana plní roli vůdčí síly politické obce. Od obou dosud vyčleňovaných typů nedemokratických režimů se posttotalitní liší i typem vůdcovství – vůdcové (stále předsedové revolučních stran či hnutí) bývají více byrokratičtí a „státně technokratičtí“ než charismatičtí. Vybroušená vedoucí ideologie stále plní funkci „posvátné knihy“, vládcové ji však stále více považují za utopii a společnost ji sice trpí, ale již jí nevěří. Společenskému životu sice stále dominují režimem vytvořené „mobilizační vehikly“, někdejší vysokou intenzitu svého působení však již dávno ztratily. Účast na rituálech je sice dále všeobecně povinná, nemá však již entuziastický charakter (podrobněji viz Linz 2000: 245–261, Linz, Stepan 1996: 42–51).

Jaké je uplatnění těchto pojmů v praxi? Mezi pretotalitní režimy Linz řadí právě země východní Evropy krátce po skončení druhé světové války (také Sovětský svaz v období Nové ekonomické politiky 1921–1924). Posttotalitarismus se podle Linze uplatňoval v různých variantách. Obecně však lze říci, že jím pojmenovává politické systémy zemí východní Evropy od poloviny 50. let až do konce jejich existence na konci 80. let 20. století. S obdobím konce 40. a počátku 50. let se vypořádává tak, že pro něj razí termín kvazitotalitarismus (stejně jako Skilling), avšak v jeho typologii je kvazitotalitarismus součástí obecnější kategorie posttotalitarismu. Zmíněné období pro něj tedy není naplněným totalitarismem. Označení kvazitotalitarismus naznačuje, že má k totalitarismu blízko, ale nedosahuje na něj. Takový závěr

je jistě v obecné rovině posuzování problematiky vhodný. V každém případě se v pozdějších dekádách setkáváme se zřetelným vzdalováním se politických systémů zemí východní Evropy na pomyslné škále demokracie-totalitarismus od pravého (nikoliv ve smyslu pravicového) pólu do sféry obecně chápaného autoritarismu. Je třeba ovšem samozřejmě brát v úvahu rozdíly existující mezi jednotlivými zeměmi a také rozdíly existující „uvnitř“ zemí projevující se v čase.

Přesto se Linzova klasifikace vyznačuje jistými nedostatky, a to jak logickými, tak i meritorními. Je logicky problematické řadit kvazi-totalitarismus pod kategorii posttotalitarismu, zvláště je-li posttotalitarismus samostatnou kategorií nedemokratického politického systému. Adverbium „kvazi“ znamená zdánlivost či přibližnost. Kvazitotalitarismus je tedy přibližným či zdánlivým totalitarismem a jako takový by spíše měl být kategorií totalitního politického systému a ne systému „posttotalitního“, který lingvisticky znamená stav následující po totalitarismu („post“ znamená následnost).

Závažnější je však podle mého soudu terminologicko-meritorní problematičnost takové klasifikace. Linz tvrdí, že posttotalitarismus je aplikovatelný na státy východní Evropy od poloviny 50. let do pádu komunismu na konci let 80. dvacátého století. Vyjdeme-li však z předpokladu, že východní Evropa nebyla až na výjimky v období přibližně konce 40. až poloviny 50. let 20. století totalitní, nýbrž kvazi-totalitní, nedosáhla tedy mety naplněného totalitarismu, pak logicky nemůžeme následující období nazývat posttotalitarismem. Nemůže být něco post-„x“, když „x“ vůbec neexistovalo a pokud ano, tak maximálně v nějaké nedokonalé či značně deformované podobě. Souhlasím s Linzovým záměrem definovat posttotalitarismus jako nedokonalý totalitarismus, jako něco, co se totalitarismu blíží, ale z nějakých důvodů jej nedosahuje a souhlasím s jeho aplikací této koncepce na komunistické státy východní Evropy. Nemohu však souhlasit s názvem této kategorie.³⁰ V žádném případě se nejedná o slovíčkáření, protože pojmy musí být precizní, musí vyjasňovat a ne zamlžovat, jen tak se vyhneme různým nedorozuměním. Jaký jazykový ekvivalent tedy zvolit pro Linzův pojem „posttotalitarismus“? V tomto případě není nutné vymýšlet nějaké sofistikované termíny, nýbrž je lepší vrátit se ke Skillingovu pojmu *kvazitotalitarismus* s tím, že jej rozšíříme na celé období existence komunistického panství ve východní Evropě. Kvazitotalitarismus nejlépe vystihuje povahu těchto režimů, které chtějí být totalitní, ale z nějakých důvodů se jim to nedaří a spokojí se tedy s jeho měkčí náhražkou. Současně ale cítíme, že se jedná o značně jiný typ nedemokracie než nekomunistické autoritarismy, a proto Linz se Stepanem naprosto správně vyřadili posttotalitarismus (v našem pojetí kvazitotalitarismus) z katalogu autoritarismů. Je jistě lepší považovat tento typ za variantu totalitarismu nebo za samostatnou kategorii, nikoliv však za variantu autoritarismu. Je tedy vhodnější hovořit o kvazitotalitarismu a ne kvaziautoritarismu, protože komunistické státy východní Evropy za prvé prostě chtěly být totalitní a za druhé, jak již bylo naznačeno, jejich politické systémy měly většinou blíže k totalitnímu než autoritativnímu systému (v „klasickém“ Linzově smyslu). Vzhledem k velké specifičnosti totalitarismu a výše zmiňovaným rozšířeným nejasnostem v jeho pojmání je lepší přidržet se Linzova a Stepanova přístupu a považovat posttotalitarismus (v mém pojetí kvazitotalitarismus) za samostatný typ nedemokratického politického systému, přestože to terminologicky stále není úplně šťastné (příliš evokuje totalitarismus). Toto pojmenování je však dostatečně obecné, abychom do něj mohli zahrnout větší počet zemí a zároveň abychom je mohli uvnitř tohoto pojmu dále klasifikovat (tj. zpřesňovat).

Kvazitotalitarismus je jako pojmenování politických systémů komunistických zemí východní Evropy skutečně velmi obecný. Navíc ne všechny státy sem lze zařadit. Vystávají zde tedy dvě otázky: kam vlastně které země patří a jak tyto obecné pojmy dále rozčlenit. Obě tyto otázky zaměstnávají řadu badatelů, kteří se bez ohledu na to, s jakými pojmy operují, nedemokratickými politickými systémy zabývají.

Nejprve první otázka. Budeme-li považovat Linzovu klasifikaci nedemokratických politických systémů za základ našeho uvažování, aniž bychom ji však doslova přebírali, pak lze komunistické státy východní Evropy orientačně zařadit do několika hlavních kategorií: totalitní systém, kvazitotalitní systém, autoritativní systém, sultanistický systém. *Totalitní politický systém* odpovídá systémovému pojetí totalitarismu. Patří sem Sovětský svaz do Stalinovy smrti a Albánie.³¹ *Kvazitotalitní politický systém* odpovídá tedy Linzově kategorii posttotalitarismu. Tato kategorie je nejpočetnější a zahrnuje Sovětský svaz po Stalinovi, Československo, Bulharsko, Východní Německo a snad Maďarsko, které osciluje mezi kvazitotalitarismem a autoritarismem (systémově se však asi více blíží kvazitotalitarismu). Polsko a Jugoslávii je vhodné obecně vyčlenit jako *autoritativní politické systémy* ve smyslu základní Linzovy klasifikace. Linz se Stepanem (1996: 41, 255 a násl.) chápou Polsko jako zvláštní případ, vyjímají je ze skupiny komunistických zemí, aby je označili právě za autoritativní režim a nikoliv posttotalitarismus (v mém pojetí kvazitotalitarismus). To je správný, i když poněkud zjednodušující postoj, jak si ukážeme v další kapitole. Oproti tomu Jugoslávii považuje Linz (2000: 255) za druh posttotalitarismu. Domnívám se, částečně v souladu s názorem Ladislava Cabady (1995: 46–51), že je asi vhodnější považovat Jugoslávii s jejím specifickým „samospřávným socialismem“ spíše za autoritativní než kvazitotalitní (v Linzově terminologii posttotalitní) politický systém. Poslední kategorii zůstává *sultanistický politický systém* jako zvláštní typ nedemokracie. Linz se Stepanem (1996: 51 a násl.) tvrdí, že jedním z příkladů sultanismu je Ceausescovo Rumunsko. Tento názor může vyvolat jisté kontroverze, podle mého názoru však je v obecné rovině akceptovatelný, obzvláště chceme-li zdůraznit hluboce personalizovanou povahu státní moci v této zemi ztělesněnou „Karpatským géniem“ a jeho rodinou (hlavně manželkou).³²

Tabulka č. 1 – obecná orientační klasifikace politických systémů poválečné komunistické Evropy

totalitní politický systém	kvazitotalitní politický systém*	autoritativní politický systém (Linz)	sultanistický politický systém (Linz)
Albánie	Bulharsko	Jugoslávie	Rumunsko
Stalinův SSSR	Československo	Polsko	
	SSSR po Stalinovi		
	Východní Německo		
	Maďarsko**		

* Odpovídá Linzovu posttotalitarismu.

** Maďarsko osciluje na pomezí kvazitotalitarismu a autoritarismu.

Pramen: tabulka autora.

Taková klasifikace je samozřejmě pouze orientační, protože nezohledňuje proměny příslušných politických systémů v čase. Je například zcela zřejmé, že Československo se na

konci 60. let 20. stol. od kvazitotalitarismu značně vzdánilo. Naopak Polsko se mu v letech 1947/48–1956 značně přiblížilo. Podobných příkladů je mnoho. Úkolem této typologie však není přinést definitivní pojmenování politických systémů východoevropských zemí, nýbrž má být odrazovým můstkem pro další úvahy. Tím se dostáváme ke druhé otázce, kterou je další členění těchto obecných systémových pojmů v návaznosti na proměnlivou politickou praxi. Tady se můžeme setkat s řadou typologií, které jsou více či méně podrobné a povedené (srov. mj. Kitschelt 1995, Linz 2000, Linz a Stepan 1996, Merkel 1999, Skilling 1970, a dal.). Tyto typologie vznikají na základě kombinace synchronní a diachronní komparativní metody a snaží se vyhodnocovat situaci ve východní Evropě jako celku. Otázkou zůstává, zda byla příslušná realita natolik homogenní, že takové shrnující typologie můžeme dělat, nebo zda byla natolik rozmanitá, že nikoliv. Zdá se, že pokusy o vnitřní klasifikaci jednotlivých výše uvedených typů nedemokratického politického uspořádání, které by měly ambici zahrnout komunistickou východní Evropu jako celek, resp. státy, které k oněm typům patří, jsou velmi problematické. Platí zde v podstatě banální tvrzení, že čím hlouběji se dostáváme ke konkrétním projevům těchto politických systémů, tím obtížnější jsou komparativní generalizace. Systémové základy, na nichž jsou jednotlivé typy nedemokratických politických systémů vystavěny, se jak již bylo řečeno, nemění bez ohledu na místo výskytu. Jasně můžeme tvrdit, že všechny komunistické státy východní Evropy nebyly demokraciemi. Podobně jasně můžeme systémově odůvodnit, proč jsou příslušné státy zařazeny do příslušných kolonek v tabulce č. 1. Velmi těžko ale můžeme vytvořit další typologie např. kvazitotalitarismu (druhý sloupec v tabulce) nebo autoritarismu (třetí sloupec v tabulce), které by byly platné pro všechny státy v nich zmíněné, protože taková klasifikace už musí být opřena o vnitřní vývoj v jednotlivých zemích a ten se samozřejmě výrazně liší. Čím větší detaily, tím větší odlišnosti. Proto je v tomto případě vhodnější provádět důkladné analýzy případových studií vyplývající ze skloubení teorie politiky a důkladného historiografického výzkumu. Takový přístup je velmi přínosný nejen pro historii, ale také pro politickou vědu, protože takové hloubkové případové studie zřetelně ukáží povahu příslušného politického systému. Vlastně se tím dostáváme zpět k otázce vymezení povahy systému, protože hloubková případová studie nám osvětlí, proč je daný systém totalitní, kvazitotalitní, autoritativní či ještě jiný a přinese řadu argumentů ve prospěch takového tvrzení (nebo v jeho neprospěch a tím původní hypotézu vyvrátí).

5. Případová studie – Polsko v letech 1944–1989³³

Nejlepším příkladem dokladujícím tato tvrzení je poválečná Polská lidová republika, protože to je země s krajně proměnlivou politikou. Podíváme-li se na „lidové“ Polsko podrobněji, můžeme v jeho vývoji v letech 1944–1989 odlišit několik různých typů nedemokratického politického systému.³⁴

Polsko se do komunistického područí dostalo vnějším zásahem, protože se v něm v důsledku historického vývoje na rozdíl například od Československa, Bulharska či Jugoslávie nezformovalo domácí komunistické hnutí (v Polsku navíc existoval tradiční silný protiruský postoj společnosti). Zjednodušeně řečeno byl komunismus do Polska zavlečen a instalován silou, sovětským vojenským a policejním aparátem po vytlačení německých okupantů Rudou

armádou. Sovětské vojenské síly musely bojovat s domácím partyzánským hnutím (Zemská armáda) a narážely na odpor struktur tzv. Podzemního státu vzniklého v době německé okupace. Obé se stalo cílem sovětských represí. Historické okolnosti a způsob vzniku komunistického režimu v Polsku měly vliv na jeho pozdější komplikovaný a bouřlivý vývoj, a tedy na jeho výše zmíněnou značnou proměnlivost.

První období lze vymezit lety 1944/1947/1948. Je to období přechodné, *pretotalitní*, vyznačující se nástupem komunismu, který ale ještě neukázal svoji plnou sílu. Polská dělnická strana (PPR) nevládla sama, nýbrž v koalici s dalšími stranami. Existovala legální opozice (do podzimu 1947), vycházela opoziční nebo nezávislá periodika, věda a kultura byly relativně svobodné a nezátížené ideologií, vztahy s katolickou církví byly uspokojivé. V převládající komunistické straně (PPR) se však objevovaly totalitní tendence (přestože její praktická politika totalitní nebyla) a kvůli komplikované poválečné situaci se stát vyznačoval vysokou mírou represe. Ta se postupně zaměřila na osoby vystupující proti formující se komunistické moci.

Druhé období je datováno lety 1947/1948 až 1956. Tuto periodu můžeme s jistotou opatrností charakterizovat jako *kvazitotalitní* (ekvivalent Linzova posttotalitarismu).³⁵ Totalitní politický systém se v Polsku nestihl rozvinout (perioda je pouze sedmiletá). Státu se především nepodařilo podřídit si katolickou církev.³⁶ Nedošlo také ke kolektivizaci zemědělství, resp. kolektivizace proběhla jen velmi omezeně. Neexistovala pouze jedna vládnoucí strana (PZPR), ale v zemi působily ještě Sjednocená lidová strana (ZSL) a Demokratická strana (SD). Obě tyto strany sice byly na vládnoucí PZPR maximálně závislé (satelitní) a v jejich vedeních se vyskytovali komunisté, přesto ale existovaly (systém hegemonické strany³⁷). Nicméně některé znaky totalitního politického systému naplněny byly. Zmíněné období patří k silně represivním. Postiženy byly nejen evidentně opoziční skupiny, ale i nevinní lidé či dokonce lidé plně loajální vůči straně a státu včetně vysokých stranických a státních funkcionářů (ovšem tyto represe se svou kvantitou a i krutostí nevyrovnaly represím v ostatních „lidových demokraciích“ a nebyly tolik provázeny vykonstruovanými „monstrprocesy“ tak jak je známe např. z Československa 50. let). Věda, kultura, tisk a publicistika a další oblasti lidského působení byly uvrženy do područí komunistické mobilizující ideologie. Evidentní bylo úsilí státu monopolizovat ekonomiku. Polským specifíkem byla personální sovětizace. Do čela polské armády byl v roce 1949 dosazen sovětský maršál K. Rokossovskij a všechny vysoké důstojnické posty obsadili generálové Rudé armády. Vliv sovětských poradců v bezpečnostním aparátu byl enormní.

Toto kvazitotalitní období bylo ukončeno prvním krizovým rokem 1956, který přinesl značnou liberalizaci (nikoliv demokratizaci). Změny v roce 1956 byly nejhlubší ze všech států východního bloku. Šéfem strany se stal (do r. 1954 vězněný) W. Gomułka, se kterým byly spojovány obrovské naděje společnosti na destalinizaci. V roce 1957 se konaly parlamentní volby, které sice nebyly demokratické (soutěživé), ale poprvé mohlo alespoň formálně kandidovat více kandidátů než kolik bylo mandátů.

Rok 1956 zahájil další období ve vývoji „lidového“ Polska, a to období, které bychom mohli nazvat *stranickým autoritarismem*. PZPR zůstala vedoucí stranou, ale její vztahy s ostatními stranami Fronty národní jednoty (ZSL a SD) se zlepšily, resp. staly se více partnerskými. Od roku 1957 začal v parlamentu působit katolický poslanecký klub Znak. Polsko se stalo zemí s jistou formou limitovaného „pluralismu“. Byl zastaven teror a lidé, kteří se

neúčastnili nelegální opoziční činnosti, se nemuseli ničeho bát. Političti vězni přestali být mučeni a nebyli odsuzováni k trestům smrti. (Represivní podoba státu ovšem zůstala zachována, i když v umírněné podobě.) Značně zeslábla ideologická mobilizace společnosti a ustala ideologická indoktrinace v oblastech kultury a vědy. Obměnil se i samotný charakter ideologie, protože v ní prudce zesílily nacionální akcenty (ty se nejvíce projevily v dalším krizovém roce 1968) a tato ideologie postupně začala spíše připomínat autoritativní mentalitu. Stát přestal bojovat proti katolické církvi a vztahy mezi nimi se zlepšily. Změnila se ekonomická politika. Neúspěšné snahy o kolektivizaci zemědělství ustaly, rozšířil se soukromý sektor v obchodu a drobném podnikání.

K závažným změnám došlo během dalšího krizového roku 1970, jehož důsledkem byl pád W. Gomułky a nástup E. Gierka do čela strany. Začalo období, které můžeme označit za *byrokraticko-stranický autoritarismus* (1970–1980). Polský režim se posunul směrem k pragmatismu. Dovolávání se ideologie, nyní už skutečně spíše autoritativní mentality (čím dál méně „komunistické“, zato více „konsumpční“, nadále nacionální, za to nesourodé; srov. /Schöpflin 1998: 159 a násl./) se stalo více méně pouze otázkou rituálu. Velký důraz byl kladen na uspokojování životních potřeb obyvatel. Byly prováděny ekonomické reformy, či spíše pseudoreformy, které sice přinesly zvýšení (dočasné) životní úrovně obyvatelstva, ale za cenu dramatického zadlužení země. Poklesl význam PZPR (přestože Polsko v roce 1976 formálně zavedlo po vzoru Sovětského svazu do své ústavy článek o vedoucí úloze strany), a to ve prospěch státní byrokracie. Politický monopol PZPR se začal drolit. V dalším krizovém roce 1976 (který Gierek a jeho lidé ještě „ustáli“) byl založen Výbor na obranu dělníků (KOR). Znamenalo to, že v Polsku jako v tehdy jediné komunistické zemi na světě existovala sice nelegální a šikanovaná, ale nelikvidovaná a veřejně působící demokratická protisystémová opozice.

Období stranicko-byrokratického autoritarismu ukončily ekonomický kolaps státu, rozsáhlé stávkové hnutí v roce 1980, sesazení E. Gierka z čela strany a především legalizace Solidarity – nezávislého odborového svazu, který za krátkou dobu soustředil skoro 10 mil. členů. Nastalo krátké přechodné období charakteristické překotným vývojem a nestabilitou. Jedinou fungující institucí se ukázala být armáda a bezpečnostní složky. Role armády v polské politice dramaticky vzrostla. Šéfem strany a předsedou vlády se stal dosavadní ministr obrany generál W. Jaruzelski. Generálové obsadili důležité státní funkce (včetně ministerstva vnitra). Situace vyústila ve vyhlášení válečného stavu 13. prosince 1981. Začala tak pátá fáze ve vývoji „lidového“ Polska – *vojensko-byrokratický autoritarismus*.³⁸

Stranický charakter státu se stal pouhou fasádou, ve skutečnosti se jednalo o autoritativní vládu „vojensko-civilní junty“ (také se občas používá označení „bonapartismus“ /Staniszki 2001: 35/), dovolávající se národních a státních zájmů a nikoli komunistické ideologie. Dočasně drasticky zesílily represe (postupně pak slábly; v září 1986 byla vyhlášena všeobecná amnestie pro politické vězně). Období vojensko-byrokratického autoritarismu bylo krátké, protože většina ustanovení válečného stavu byla odvolána k 31. prosinci 1982 (definitivně byl odvolán v červnu 1983) a režim se postupně dostal do své poslední fáze – *byrokratického autoritarismu* (tentokrát nikoliv byrokraticko-stranického autoritarismu jako po roce 1970, protože mocenské postavení strany již bylo skutečně čistě formální) – či spíše do stavu rozkladu, který vyústil v jednání s protikomunistickou opozicí (od r. 1988) a pád režimu v roce 1989.

Tabulka č. 2 – etapy ve vývoji polského nedemokratického politického systému v letech 1944–1989

pretotalitarismus	1944–1947/48
kvazitotalitarismus	1947/48–1956
stranický autoritarismus	1956–1970
byrokraticko-stranický autoritarismus	1970–1980
vojensko-byrokratický autoritarismus	1981–1983
byrokratický autoritarismus	1983–1988/89

Pramen: tabulka autora.

Polsko v žádném případě nikdy nebylo totalitním politickým systémem, a to dokonce ani v období přelomu 40. a 50. let 20. století. Budeme-li konfrontovat politickou realitu s politickou teorií, jednoznačně se ukáže, že polský politický systém má skutečně s výjimkou počátečních let své existence nejbližší autoritarismu v klasickém Linzově pojetí, a to v různých obměnách.

6. Závěr

Základním předpokladem úvah týkajících se povahy politických systémů zemí poválečné východní Evropy je vymezení klíčových pojmů, kterými jsou různé typy nedemokratických politických systémů. Musíme tedy jinými slovy vědět, co je to totalitarismus a autoritarismus, jaké jsou jejich obměny a jak vlastně máme k těmto pojmům přistupovat. Měli bychom se také pokoušet odrážet případné kritiky těchto pojmů a teorií. (Jak si čtenář určitě povšiml, tento text se snaží neskromně řečeno bránit pojmy totalitarismus a autoritarismus a možnosti jejich aplikace na politickou praxi.) V souladu s empiricko-analytickou metodou považujeme totalitarismus a autoritarismus za způsoby vykonávání moci, za typy politického systému a ne něco jiného (způsob myšlení, ideologii apod.). Jako takové se vyznačují konkrétními charakteristikami, které je vymezují, a to jak synchronně, tak i diachronně. Synchronní rovina posuzování této otázky pak vede nejen k základnímu (a zásadnímu) rozlišení mezi totalitním a autoritativním politickým systémem, ale také k vymezování jejich různých typů. Diachronní rovina nám umožňuje odlišit soudobé nedemokratické politické systémy od jejich historických forem. Totalitarismus a autoritarismus jsou v tomto pojetí chápány jako moderní fenomény, které nelze přenášet do minulosti (před 20. století), a to právě vzhledem k jejich systémové struktuře (mocenským mechanismům).

Východní Evropa po roce 1944 až na výjimky nenaplnovala kritéria totalitního politického systému a při hodnocení jejich politických systémů je v obecnější rovině posuzování problematiky vhodnější přiklonit se k různým variantám kvazitotalitarismu nebo autoritarismu. Pojem kvazitotalitní politický systém ovšem nechápeme jako podtyp systému posttotalitního (jak to dělá Linz), nýbrž je jeho náhražkou, tj. samostatnou kategorií nedemokratického politického systému. Je třeba ovšem brát v úvahu rozdíly existující mezi jednotlivými zeměmi a také rozdíly existující „uvnitř“ zemí projevující se v čase, jak to ukazuje případová studie charakterizující polský politický systém v letech 1944–1989.

Poznámky

1. Pouze komunisté budou tvrdit opak, protože v souladu s jejich dialektikou je buržoazní demokracie ve skutečnosti pseudodemokracií a vlastně diktaturou, zatímco teprve diktatura proletariátu se stává lidovou demokracií, tj. demokracií opravdovou, skutečnou.
2. Zkratka nemáme k dispozici výraz, který by byl ekvivalentem polyarchie z druhé strany škály a asi by nebylo účelné jej v této chvíli uměle vymýšlet. Ostatně ani Dahlova polyarchie se jako slovo příliš neujalo.
3. Shrnutí pojmu totalitarismus v normativním „nesystémovém“ významu viz příslušné heslo v *Blackwellově encyklopedii politického myšlení* (1995) na stranách 530–531.
4. Především masová společnost a moderní technologie. Diskuse k tomu viz mj. (Schapiro 1978: 72–98); v češtině viz (Balík, Holzer 2005: 12–16; Balík, Kubát 2004: 24–30, Budil 2000: 162 a násl.).
5. Tyto klasické definice jsou notoricky známé a není nutné je zde opakovat. Srov. mj. (Arendt 1996: 429–647, Aron 1993: 158, Friedrich, Brzezinski 1962: 9–10, Linz 2000: 70, Sartori 1994: 241–253). Syntéza v češtině: (Balík, Kubát 2004: 35–43).
6. Což samozřejmě neznamená, že bychom jej neměli kriticky upřesňovat, event. revidovat.
7. Rovin kritiky totalitarismu je více (viz Sartori 1993: 7–8, Schapiro 1978: 105–118). Stručná shrnutí v češtině viz (Dvořáková, Kunc 1994: 41–45, Říchová 2000: 231–232, 235–237).
8. Tento rozdíl nechápe ostrý kritik koncepce totalitarismu český historik František Svátek (1993: 29–60), který celou záležitost značně politizuje, resp. politizaci pojmu chápe jako jeden z hlavních svých argumentů.
9. Podle Sartoriho (2005: 15, 121) je „opotřebovávání“ slov a podemilání jazyka, „na němž stojí rozvíjení jasných a zřetelných myšlenek“ důsledkem „posedlosti po novinkách“, tj. „touha být za každou cenu nový a originální“.
10. Dříve to byli, v 70. a 80. letech 20. století, odborníci na realitu zemí východního bloku, tj. zejména tzv. sovětologové; srov. (Dvořáková, Kunc 1994: 42).
11. Na druhou stranu se v některých historiografických textech setkáváme se značně volným používáním pojmu totalitarismus. V jedné ze „standardních“ příruček k dějinám východní Evropy 20. století její autor R. J. Crampton (1994) užívá tento výraz (nazval jím jednu kapitolu), aniž by jen slovem zmínil, proč a jak. Často v této souvislosti dochází až k protimluvům. Například český historik M. Reiman (2000: 47–48) nelogicky hovoří o „vnitřně členitějším“ totalitarismu, který ponechává „prostor pro společenský a politický pohyb“ (mluví o italském fašismu, meziválečná fašistická Itálie přitom odborníky není řazena mezi totalitarismy /srov. Sartori 1994: 242/).
12. Z novějších českých prací se toto projevuje např. v textu E. Voráčka (2003: 24–27), který teoretizuje a kriticky se vyjadřuje o totalitarismu, přičemž se z teoretiků politiky opírá pouze o H. Arendt a C. Friedricha a Z. Brzezinského a opomíjí takové autority v oboru jako byli či jsou R. Aron (připomeňme, že jeho vzhledem k tématu klíčové dílo vyšlo také u nás; srov. /Aron 1993/), J. J. Linz, G. Sartori, G. Skilling, W. Merkel a mnoho dalších. Jeho novější text z roku 2005 sice obsahuje bohatší bibliografii, všichni výše zmínění autoři tam však stále chybějí (srov. Voráček 2005: 102–116).
13. V této souvislosti je vhodné připomenout, že například jeden z nejdůležitějších teoretiků nedemokratických politických systémů Juan José Linz je spolu s Alfredem Stepanem zároveň významným teoretikem systémové změny, a to v obou směrech: od demokracie k nedemokracii a naopak (srov. Linz 1991; Linz, Stepan 1996).
14. Zde samozřejmě může vzniknout diskuse, kde je příslušná hranice. To je však další, odlišný problém, který souvisí také s definováním autoritarismu a hledání rozdílů mezi ním a totalitarismem, a který v tuto chvíli není možné z prostorových důvodů řešit.
15. Dokonce se lze setkat s názorem, že bychom se v důsledku pomínutí stalinismu (a hitlerismu) měli vzdát samotného pojmu totalitarismus. K tomu Sartori (1994: 245) poznamenává, že dovedeno do důsledků bychom se museli vzdát takových pojmů jako feudalismus, ekonomický liberalismus či anarchismus.

16. Jak uvádí Sartori (1994: 242): „...žádný Ital, který měl osobní zkušenost s fašismem, nikdy nepsal vědeckou knihu, ve které by jej považoval za totalitarismus.“ K „italskému“ původu slova totalitarismus v češtině viz Balík, Kubát 2004: 21–23, Budil 2000: 158–160).
17. Neobyčejně zajímavá je v této souvislosti statistická tabulka Samuela P. Huntingtona (1995: 35), která ukazuje, že procentuální počet demokracií byl v průběhu 20. století vždy nižší než nedemokracií.
18. Například František Svátek (1993: 29–60) svoji kritiku totalitarismu do značné míry (nikoliv absolutně) staví do souvislosti s československými dějinami po roce 1948 (Balík, Holzer 2005: 12).
19. Z důvodu jeho maximalistických požadavků (srov. Kubát 2004: 374).
20. To je reprint. Originál pochází z roku 1964.
21. Linzovu klasickou definici autoritarismu lze nalézt v jeho novější a u nás patrně dostupnější práci vydané v roce 2000 srov. (Linz 2000: 159–171). Shrnutí tématu v češtině viz (Balík, Kubát 2004: 48–65).
22. Pomíjíme kritiku směřující k otázce „opotřebovanosti“ slova, pro kterou platí to samé jako v případě totalitarismu.
23. Například Salvador Giner tvrdil, že Juan Linz tím, že frankistické Španělsko nazval „autoritativním“ režimem, postavil jej na roveň autoritativnímu, ale demokratickému politickému systému Páté republiky v období prezidentství generála de Gaulla (cit. podle Chalupa 1997: 56).
24. Je signifikantní, že tento názor vyjádřili na konferenci o totalitarismu konané v květnu roku 2005 na půdě Fakulty filosofické Západočeské university pracovníci Úřadu pro dokumentaci a vyšetřování zločinů komunismu. U nich je však jistá „emotivnost“ v posuzování problematiky přirozená a pochopitelná.
25. Ovšem empiricky či lépe řečeno prakticky ano. Kdybych si měl vybrat, zda žít v autoritarismu nebo totalitarismu, bez váhání zvolím první možnost.
26. Jsou to: byrokraticko-militaristické autoritarismy, organicko-etatistické autoritarismy, mobilizační autoritarismy, postkoloniální mobilizační autoritarismy, rasové a etnické „demokracie“, defektní a pretotalitní autoritarismy, posttotalitní autoritarismy. Tato typologie je natolik známá, že není nutné ji na tomto místě celou reprodukovat. Vyskytuje se v každé politologické učebnici, která obsahuje problematiku nedemokratických politických systémů. Originál viz (Linz 2000: 171–257).
27. Označení „pluralismus“ používá ve své definici autoritarismu J. Linz. Není ovšem vhodné, protože jak přesvědčivě dokládá Sartori (2005: 13–37), existuje zásadní rozdíl mezi pluralismem a pluralitou (ve smyslu mnohost). Pluralismus „neznamená vyskytovat se v množném čísle“ (Sartori 2005: 21). Pluralismus je hodnota předpokládající toleranci a politickou soutěž. Nicméně např. pojem limitovaný pluralismus se v politické vědě ujal (právě především v definicích autoritarismu). V tuto chvíli asi nemá smysl tento pojem revidovat, dejme tedy slovo pluralismus aspoň do uvozovek.
28. V podstatě se zjednodušeně řečeno jedná o proces dobývání moci komunisty ve střední a jihovýchodní Evropě v letech 1944–1948, který je u nás možná spíše známý pod pojmem „sovětizace“, který používají historici (srov. Tejchman et al. 1995).
29. Ten byl nejprve v Linzově pojetí řazen mezi autoritarismy (Linz 2000: 174), později jej však spolu s Alfredem Stepanem (Linz, Stepan 1996: 42–51) „povyšil“ na samostatnou kategorii nedemokratických politických systémů, protože vzdálenost posttotalitarismu od autoritarismu se mu zdála příliš velká, na to, aby se jednalo o jeden typ.
30. Jinak je tomu v případě pretotalitarismu, protože pretotalitní systémy vehementně usilovaly o to, být totalitní a jejich snažení mohlo dopadnout z jejich pohledu „dobře“ (stanou se totalitarismy) nebo „špatně“ (nestanou se totalitarismy), a proto je označení pretotalitarismus („pre“ = před), byť se třeba totalitní nakonec nestaly, terminologicky vhodné. Zatímco posttotalitarismus nemůže být „post“, protože ví, že totalitní nikdy reálně nebyl, pretotalitarismus může být „pre“, protože neví, že se jím možná nestane, on se jím stát chce a dělá pro to vše, co je v jeho silách.
31. Albánii (zejména po roce 1965) správně řadí ve své typologii nedemokratických režimů mezi „komunistické totalitní režimy“ (kategorie tzv. Führerdiktatur) Wolfgang Merkel (1999: 34–36). Dává sem také Stalinův Sovětský svaz let 1929–1953 (nikoliv Leninovu éru).

32. Podle Linze (2000: 151–155) v sultanistickém režimu „sultánova“ moc není omezena ani funkčně, ani prostorově – žádná skupina či jedinec nejsou svobodní od výkonu jeho moci. Neexistuje vláda zákona, společenský život je málo institucionalizován, privátní a veřejná oblast silně fúzuje. Režim manipuluje se symboly, extrémně glorifikuje vůdce. Není vystavěn ani na ideologii, ani na mentalitě, vyjma despotického personalismu. Občas užívá nízkou manipulativní mobilizaci ceremoniálního typu bez stálých organizačních struktur. V dimenzi vůdcovství se setkáváme s vysoce personalizovanými, silně dynastickými tendencemi.
33. Tato podkapitola je pozměněnou verzí části mé disertační práce (Kubát 2005b). Historické realie jsou čerpány především z: (Czubiński 1998, Eisler 1992, Karpiński 2001, Paczkowski 1998, Roszkowski 1992, Vykoukal, Litera, Tejchman 2000).
34. Následující klasifikace vychází z práce J. J. Wiatra (2003: 13–56); není s ní ovšem totožná, protože Wiatr problematiku podle mého názoru příliš zjednodušil. Východiskem pro tuto klasifikaci jsou politologické teorie politiky, resp. teorie totalitních a autoritativních režimů. Historiografické členění by bylo jiné (srov. mj. zajímavou historiografickou klasifikaci politického systému Polské lidové republiky polského historika Jerzyho Holzera /2001: 119131/).
35. Jako totalitní chápou Polsko do roku 1956 mj. polští badatelé Antoni Dudek (2000: 189, 200) nebo Andrzej Walicki (2000: 61).
36. Straně a státu se nikdy nepodařilo rozšířit materialistický světonázor dokonce ani u většiny vlastních členů (Dudek, Gryz 2003: 5).
37. Stranický systém hegemonické strany se vyznačuje existencí většího počtu politických stran, mezi nimiž však nedochází k politické soutěži. Jedna strana (hegemonická) vládne, ostatní jsou trpěné (satelitní). Omezeně se sice podílejí na výkonu moci, ale pouze z vůle strany vládnoucí, jejíž nadřazené postavení je neotřesitelné. Nemůže tedy dojít k alternaci moci. Teorii hegemonické strany vytvořil polský politický sociolog J. J. Wiatr (1970: 312–321) na základě zkoumání právě „lidového“ Polska.
38. Toto označení vychází z typologie Jadwigy Staniszkis (1986: 320), která v souvislosti s tímto obdobím hovoří o „neideologickém vojensko-byrokratickém autoritarismu.“ Slovo „neideologický“ je zde zbytečné, protože linzovský autoritarismus ideologii z definice postrádá.

Literatura

- Arendt, Hannah. 1996. *Původ totalitarismu*. Praha: Oikoymenh.
- Aron, Raymond. 1993. *Demokracie a totalitarismus*. Brno: Atlantis.
- Balík, Stanislav. 2003. „Totalitární a autoritativní režimy.“ In: *Demokracie. Teorie, modely, osobnosti, podmínky, nepřátelé a perspektivy demokracie*. Eds. Hloušek, Vít, Kopeček, Lubomír. Brno: Mezinárodní politologický ústav MU, 259–284.
- Balík, Stanislav, Holzer, Jan. 2005. „Moderní teorie totalitarismu a její česká reflexe.“ In: *Totalitarismus. Interdisciplinární pohled*. Ed. Budil, Ivo. Plzeň: Fakulta filozofická ZČU, 10–22.
- Balík, Stanislav, Kubát, Michal. 2004. *Teorie a praxe totalitních a autoritativních režimů*. Praha: Dokořán.
- Blackwellova encyklopedie politického myšlení*. 1995. Brno: Proglas-Jota.
- Budil, Ivo. 2000. „Ideologické zdroje moderního totalitarismu.“ *Střední Evropa* č. 104/105, 157–170.
- Cabada, Ladislav. 2005. „Byla Titova Jugoslávie totalitním státem?“ In: *Totalitarismus. Interdisciplinární pohled*. Ed. Budil, Ivo. Plzeň: Fakulta filozofická ZČU, 42–54.
- Chalupa, Jiří. 1997. *Jak umírá diktatura. Pád Frankova režimu ve Španělsku*. Olomouc: Votobia.
- Crampton, Richard, J. 1994. *Eastern Europe in the Twentieth Century*. London-New York: Routledge.
- Czubiński, Antoni. 1998. *Polska i Polacy po II Wojnie Światowej (1945–1989)*. Poznań: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Adama Mickiewicza.

- Čermák, Vladimír. 1992. *Otázky demokracie I*. Praha: Academia.
- Dahl, Robert. 1995. *Demokracie a její kritici*. Praha: Victoria Publishing.
- Dudek, Antoni. 2000. *Ślady PeeReLu. Ludzie, wydarzenia, mechanizmy*. Warszawa: Wydawnictwo Arcana.
- Dudek, Antoni, Gryz, Ryszard. 2003. *Komuniści i Kościół w Polsce (1945–1989)*. Kraków: Wydawnictwo Znak.
- Dvořáková, Vladimíra, Kunc, Jiří. 1994. *O přechodech k demokracii*. Praha: Sociologické nakladatelství.
- Eisler, Jerzy. 1992. *Zarys dziejów politycznych Polski 1944–1989*. Warszawa: Polska Oficyna Wydawnicza „BGW”.
- Friedrich, Carl, J., Brzezinski, Zbigniew, K. 1962. *Totalitarian Dictatorship and Autocracy*. New York: Frederick A. Praeger Publisher.
- Hloušek, Vít, Kopeček, Lubomír, ed. 2003. *Demokracie. Teorie, modely, osobnosti, podmínky, nepřátelé a perspektivy demokracie*. Brno: Mezinárodní politologický ústav MU.
- Holzer, Jerzy. 2001. „Proměny politického systému v Polsku v letech 1948–1989.“ In: *Mezi dvěma transformacemi. Československo a Polsko v letech 1947(1948)–1989. Od Transformacji do transformacji. Polska i Czechosłowacja w latach 1947(1948)–1989*. Eds. Burski, Jan, J., Maur, Eduard, Pułaski, Michał, Valenta, Jaroslav. Eds. Praha: Filosofická fakulta UK – Ministerstvo školství, mládeže a tělovýchovy ČR, 119–131.
- Huntington, Samuel, P. 1995. *Trzecia fala demokratyzacji*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Karpiński, Jakub. 2001. *Wykres gorączki. Polska pod rządami komunistycznymi*. Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej.
- Kitschelt, Herbert. 2005. „Formation of Party Cleavages in Post-Communist Democracies. Theoretical Propositions.“ *Party Politics* Vol. 1, No. 4, 447–472.
- Kubát, Michal. 2004. „Autoritativní a totalitní politické systémy.“ In: *Úvod do studia politické vědy*. Cabada, Ladislav, Kubát, Michal a kol. Praha: Eurolex Bohemia, 362–377.
- Kubát, Michal. 2005a. „Problém aplikace koncepce totalitarismu na politickou praxi s přihlédnutím k východní Evropě v letech 1944–1989.“ In: *Totalitarismus. Interdisciplinární pohled*. Ed. Budil, Ivo. Plzeň: Fakulta filozofická ZČU, 82–90.
- Kubát, Michal. 2005b. *Vývoj a proměny státního zřízení Polska ve 20. století. Institucionálně politická studie*. Disertační práce FSV UK, Praha.
- Linz, Juan, J. 1970. „An Authoritarian Regime: Spain“ In: Allard, Erik., Rokkan, Stein (eds.). *Mass Politics: Studies in Political Sociology*. New York: Free Press, 251–275.
- Linz, Juan, J. 1991. *Crisis, Breakdown, and Reequilibration*. Baltimore-London: The Johns Hopkins UP.
- Linz, Juan, J. 2000. *Totalitarian and Authoritarian Regimes. With a Major New Introduction*. Boulder-London: Lynne Rienner Publisher.
- Linz, Juan, J., Stepan, Alfred. 1996. *Problems of Democratic Transition and Consolidation. Southern Europe, South America and Post-Communist Europe*. Baltimore-London: The Johns Hopkins UP.
- Merkel, Wolfgang. 1999. *Systemtransformation. Eine Einführung in die Theorie und Empirie der Transformationsforschung*. Opladen: Leske+Budrich.
- Neumann, Franz. 1957. *The Democratic and the Authoritarian State*. New York: Free Press.
- Paczkowski, Andrzej. 1998. *Pół wieku dziejów Polski 1939–1989*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Popper, Karl, R. 1994. *Otevřená společnost a její nepřátelé*. Praha: Oikoymen.
- Reiman, Michal. 2000. *O komunistickém totalitarismu a o tom, co s ním souvisí*. Praha: Karolinum.
- Roskin, Michael, G. et al. 2001. *Wprowadzenie do nauk politycznych*. Poznań: Zysk i S-ka Wydawnictwo.
- Roszkowski, Wojciech. 1992. *Historia Polski 1914–1991*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Rupnik, Jacques. 1988. „Totalitarianism Revisited.“ In: *Civil Society and the State*. Ed. Keane, John. London, New York: Verso, 271–275.

- Říchová, Blanka. 2000. *Přehled moderních politologických teorií. Empiricko-analytický přístup v soudobé politické vědě*. Praha: Portál.
- Sartori, Giovanni. 2005. *Pluralismus, multikulturalismus a přistěhovanci. Esej o multietnické společnosti*. Praha: Dokořán.
- Sartori, Giovanni. 1994. *Teoria demokracji*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Sartori, Giovanni. 2003. „Totalitarianism, Model Mania and Learning from Error.“ *Journal of Theoretical Politics* 5(1), 5–22.
- Schapiro, Leopold. 1978. *Totalitarianism*. London and Basingstoke: Macmillan Press.
- Schöpflin, George. 1998. *Politics in Eastern Europe 1945–1992*. Oxford-Cambridge: Blackwell Publishers.
- Skilling, Gordon, H. 1970. „Leadership and Group Conflict in Czechoslovakia.“ In: *Political Leadership in Eastern Europe and the Soviet Union*. Ed. Farrell, Barry, R., Chicago: Aldine, 222–225.
- Staniszki, Jadwiga. 1986. *Poland: Self-Limiting Revolution*. Princeton: Princeton University Press.
- Staniszki, Jadwiga. 2001. *Postkomunizm. Próba opisu*. Gdańsk: Wydawnictwo Słowo/Obraz Terytoria.
- Svátek, František. 1993. „Koncept totalitarismu a historikova skepse. Poznámky o politické a historicko-ografické diskusi.“ In: *Stránkami soudobých dějin. Sborník statí k pětadesátinám historika Karla Kaplana*. Ed. Jech, Karel. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 29–60.
- Talmon, Jakob, L. 1998. *O původu totalitní demokracie. Politická teorie za francouzské revoluce a po ní*. Praha: Sociologické nakladatelství.
- Tejchman, Miroslav et al. 1995. *Sovětizace východní Evropy. Země střední a jihovýchodní Evropy v letech 1944–1948*. Praha: Historický ústav AV ČR.
- Voráček, Emil. 2003. „Stalinismus a Sovětský svaz 1927–1939. Historiografie, evoluce výzkumu, problém výkladu fenoménu a jeho interpretační modely.“ In: *Formování stalinského mocenského systému. K problému tzv. sebedestrukce bolševiků 1928–1939*. Ed. Litera, Bohuslav. Praha: Historický ústav AV ČR, 11–108.
- Voráček, Emil. 2005. „Vznik teoretického hodnocení nových mocenských systémů diktatur a některé aspekty geneze jednoho z interpretačních modelů: teorie totalitarismu. K problému komparace nacismu a stalinismu a vývoje interpretačních modelů diktatur ve 20. století.“ In: *Totalitarismus. Interdisciplinární pohled*. Ed. Budil, Ivo. Plzeň: Fakulta filozofická ZČU, 102–116.
- Vykoukal, Jiří, Litera, Bohuslav, Teichman, Miroslav. 2000. *Východ. Vznik, vývoj a rozpad sovětského bloku 1944–1989*. Praha: Libri.
- Walicki, Andrzej. 2000. *Polskie zmagania z wolnością*. Kraków: Wydawnictwo Universitas.
- Wiatr, Jerzy, J. 2003. „Polska droga do demokracji.“ In: Wiatr, Jerzy, J. et al. *Demokracja polska 1989–2003*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar, 13–56.
- Wiatr, Jerzy, J. 1970. „The Hegemonic Party System in Poland.“ In: *Mass Politics: Studies in Political Sociology*. Eds. Allard, Erik., Rokkan, Stein. New York: The Free Press, 312–321.